

Til udgivelse i Thellefsen og Sørensen (red.) *Livstegn*, København: Haase & Søn.

Denne version er ikke korrekturlæst, citer venligst kun fra den trykte udgave.

Peer F. Bundgård

Semiotik og fænomenologi

Historisk er semiotik og fænomenologi begrebsmæssigt nært beslægtede. C.S. Peirce kaldte oprindeligt sin tegnteori en *fænomenologi* (som han senere – antagelig efter at have opdaget, at fænomenologiens ophavsmand i streng forstand, nemlig Edmund Husserl også havde været der med samme udtryk – ændrede til en *phaneroscopi* – ”læren om alt det, der er givet for sindet”). Og Husserl skrev i sin før-fænomenologiske periode (1890) – hvor han i øvrigt henviste til Peirce – et længere skrift kaldet ”Om tegnenes logik (Semiotik)”. Dertil kan man føje den afgørende indflydelse den husserlske fænomenologi har haft på den strukturelle lingvistik og dermed den europæiske semiotik, navnlig via Roman Jakobson, som jo også var stærkt påvirket af Peirce (jf. Elmar Holenstein 1976 og 2003). Og endelig er det værd at bemærke, at Louis Hjelmslev – hvis glossematik er forbilledet for Algirdas Julien Greimas’ semiotiske system – ganske vist med foragt afviser Husserls relevans for lingvistikken, for så blot at gøre hans afhængighedsbegreb til et væsenselement af sin sprogteori (om denne begrebshistorie jf. Stjernfelt 2000 og Bundgaard 2004).

Det er imidlertid ovovet at hævde, at der her er tale om en velkoreograferet *pas-de-deux*. I hvert fald skal en sådan tese ledsages af en række regibemærkninger.

Den europæiske, dvs. i det store og hele greimasianske semiotik, anskuer betydning som et selvstændigt genstandsfelt, hvis logik er beskrivelig i egne termer (det vil sige hverken historisk, filosofisk, psykologisk osv.). Denne idé er på én og samme tid meget fænomenologisk og fuldstændig ufænomenologisk. Den er fænomenologisk i det omfang, vi har at gøre med en genstandsregion – betydningsfænomenet – der er en uomtvistelig kendsgerning, og der *som sådan* altså skulle være tilgængelig for en karakteristik. Den er ufænomenologisk, ikke fordi Greimas – ligesom de strukturelle lingvister før ham – i sin bestræbelse på at konstituere semiotikken som selvstændig betydningsvidenskab brænder alle broer til de discipliner, der kunne bidrage til en bestemmelse af betydningsfænomenet (psykologien, filosofien, videnskaben) – det er snarere en stolt gestus, Husserl ville have nikket anerkendende til – men fordi den kendetegner betydningsregionen som et

isoleret, afgrænset, modulært fænomen, der dermed fordrer et helt eget, uafhængigt bestemmende begrebssystem. Den europæiske semiotik, i sin ortodokse variant, kender ikke til det for fænomenologien alt afgørende funderingsforhold mellem diskursiv og perceptiv betydning, mellem konceptuelle strukturer og prækonceptuelle strukturer eller endelig mellem sproglig og førsproglig betydning.

At den gren af semiotikken, som blev udviklet af A.J. Greimas, i sit udgangspunkt definerer betydningen som en formel, abstrakt genstand, der er uafhængig af de strukturer, der måtte kendetegne oplevelsen af meningsfuldhed i det hele taget (i perceptionen), indebærer ikke, at semiotikken som helhed, dvs. en teori om betydningens væsen, nødvendigvis må forfægte det samme synspunkt. C.S. Peirce, en af semiotikkens grundlæggere, bestemmer netop den logiske dom og erfaringsdommen (og dermed betydningsoplevelsen) i funderingsrelationelle termer. I den henseende er Peirces semiotik afgørende beslægtet med Husserls fænomenologi. Husserl erklærer programmatisk i indledningen til de *Logiske undersøgelser*: ”De logiske begreber må som gældende tankeenheder have deres oprindelse i anskuelsen; de må vokse frem gennem en ideerende abstraktion, der finder sted på baggrund af bestemte oplevelser, og når denne abstraktion gentages, skal altid bekræftes igen og således altid opfattes i deres selvidentitet” (Husserl 1901, II/I: 5). Tilsvarende rodfæster Peirce de universelle domme i den perceptive dom (der som genstand selv har et rent ”percept”): ”[...] vore perceptive domme er de første præmisses for alle vore slutninger, og der kan aldrig sættes spørgsmålstejn ved dem. Vore øvrige domme er alle teorier, hvis eneste berettigelse er, at de er blevet og vil blive understøttet af perceptive domme” (*Collected Papers*, 5.116). Denne omdefinering af autoritetsforholdet mellem perceptionens og logikkens strukturer (hvor de sidste altså tænkes som værende funderet i og ved abstraktion udledt af de første) genfinder man også hos den katastrofeteorietiske semiotiker René Thom, når denne præsenterer sit program med disse ord: ”I stedet for at fundere Geometrien [dvs. de forhold, der struktrer den rum-tid, inden for hvis ramme menneskets oplevelse finder sted] logisk vil jeg forsøge at fundere *det logiske* i Geometrien” (Thom 2003a: 202).

Der er med andre ord en lang semiotisk tradition for at tænke betydningens strukturer, betydningsdannelsens væsen (*semiosis*) og tegnfortolkningens kendetegn i henhold til de strukturer, der organiserer den perceptive oplevelse. Dette er som nævnt helt centralt for den peirceske semiotik – der ofte og uretfærdigt fremstilles som én

lang nørklet og nørdet refleksion og taksonomi over et utal af altid tredelelige tegntyper, inklusive af dem, der mener at forsvare den – men så sandelig også for den sidegren af den greimaisanske semiotik, der med henvisning til René Thoms katastrofeteori (Thom 2003b) og blandt andet Husserls fænomenologi udfoldede en række realistiske teser om betydningsstrukturernes fundering i perceptionen af og interaktionen med den naturlige verden. Her tænkes frem for alt på Jean Petitots pionérarbejde inden for den såkaldte morfodynamiske semiotik (jf. Petitot 1985, 1992, 1995, 2003a, b, c; Stjernfelt 1992, Bundgård 2003). Centralt for denne teori – samt naturligvis Thoms oprindelige teser – er lighedsforholdene mellem de strukturer, der ligger til grund for de naturlige fænomeners og begivenheders betydningsfuldhed og typicitet, og det sproglige betydningsniveaus grundstrukturer. Den sproglige semantik tænkes således at arve sin struktur fra sine referentscenarier. Fx vil verber ud over den specifikke handlingsstil (*Aktionsart*), de udtrykker, også udtrykke en overordnet interaktionsstruktur (det, man efter den franske lingvist Lucien Tesnière (1959) kalder verbernes *valens*): verberne ”forære”, ”give”, ”skænke”, ”donere”, ”overbringe” osv. har således forskellige detailbetydninger, som definerer deres specificitet, men de beror alle på et grundlæggende overførelsesskema, hvor en agent (eller ”aktant”) X ”sender” en aktant Y en given ting Z; et skema, som ikke i sig selv er sprogligt, men direkte udledeligt fra det perceptive scenarie, dvs. givet i perceptionen. Generaliserer man denne pointe – nemlig at en lang række perceptive situationer udviser typiske strukturelle egenskaber, og at menneskets sind er i stand til at opfatte disse strukturforhold (ja, at det kun er i stand til at opfatte noget som meningsfuldt, i det omfang dette ”noget” opfattes som en instans af en overordnet strukturel type), fremlægger man også en hypotese om, hvorfor det sproglige system er så dygtigt til at omtale verden, beskrive den og kendetegne det, der forekommer i perceptionen: Det skyldes ikke, at vi ser i overensstemmelse med sprogets inddelinger og kategorier (en udbredt teoretisk vrangforestilling), men at vi taler i overensstemmelse med det, vi ser, altså at sproget har udviklet sig på en sådan måde, at det er i stand til at udtrykke det perceptivt og oplevelsesmæssigt betydningsfulde.

Denne sidste tese er de seneste 30 år blevet yderligere bestyrket i og med fremkomsten af den såkaldte Kognitive Lingvistik. Denne sprogteoretiske skole er mangeartet og vidfavnende; den breder sig fra det alment kognitionsvidenskabelige og bevidsthedsfilosofiske til det specifikt syntaks-grammatiske. I denne forbindelse skal

kun et enkelt alment aspekt ved den fremhæves: dens funktionelle og holistiske betydnings- og sprogbegreb, som i en væsentlig henseende gør den til en naturlig efterfølger af den fænomenologiske sprog- og betydningsteori. Kort sagt bestemmes sproget inden for denne tradition i overensstemmelse med den *funktion*, sproget varetager. Det er således ikke i sig selv en større pointe ved sproget som symbolsk system, at det kan generere et utal af syntaktisk korrekte sætninger (såsom ”farveløse grønne ideer sover vildt”), men at man i et utal af givne situationer altid vil kunne finde en passende sætning. Sprogets funktion er at udtrykke den talendes intenderede mening. En intenderet mening er en førsproglig repræsentation af et givet sagforhold – det er det, vi har på sinde, det, vi ”har i hovedet”, det, vi oplever, og sådan som vi oplever det. En sådan repræsentation er selv struktureret, visse ting fokuseres der mentalt eller perceptivt på, andre sættes i baggrunden; der opfattes relationer mellem elementer i forestillingen (figur/baggrund-strukturer som netop nævnt, men også fx modsætningsrelationer, kontrasterende relationer, lighedsrelationer osv.). Med andre ord skal sproget for overhovedet at tjene det formål at kommunikere vore tanker, forestillinger, den måde, hvorpå vi anskuer (intenderer) et forhold, skulle kunne udtrykke ikke blot indholdet i vore forestillinger, men netop også strukturen. Sproget skal kunne specificere forestillingsindholdenes struktur grammatisk. Denne centrale pointe formulerede Edmund Husserl allerede i sin 4. *Logiske undersøgelse* (1901) (jf. også Bundgård 2004). Den er uafhængigt af ham blevet gjort til hjørnesteinen i kognitiv lingvistik og har fundet sit mest prægnante udtryk i Leonard Talmys kognitive semantik (Talmy 2000, 2003). Se for eksempel:

”[...] en sætning (eller en hvilken som helst anden del af sproget) fremkalder i vore øjne et særligt komplekst oplevelsesindhold hos modtageren, som vi vil kalde en ’kognitiv repræsentation’ [...]. En sætnings grammatiske og leksikalske delsystemer synes generelt at specificere forskellige dele af en kognitiv repræsentation. De grammatiske elementer i en sætning bestemmer som helhed hovedparten af en kognitiv repræsentations *struktur*, mens de leksikalske elementer sammen udgør hovedparten af dens *indhold* [...]. En sætnings grammatiske specifikationer skaffer altså en konceptuel ramme eller, billedligt talt, en skelet- eller stilladsstruktur til det konceptuelle materiale, som specificeres leksikalsk” (Talmy 2003: 294).

Dette indebærer kort fortalt, at forhold, der spiller en afgørende strukturerende rolle i perceptionen – såsom fokus, synspunkt, fordeling af opmærksomhed, den oplevendes indstilling til oplevelsesgenstanden osv. – kan specificeres sprogligt og bliver det også konstant. Vi har her en meget mere finkornet, mere ”empirisk” fundering af sprog- og betydningsstrukturerne i perceptionsstrukturerne, end den man finder i Thoms og Petitots morfologiske skemaer. Disse udgør overordnede kategoriseringsformer, der både er virksomme i synets og sprogets semantik, men kan på ingen måde indfange betydningsforskelle, der udelukkende har med den måde, hvorpå den talende intenderer et sagforhold på (som i forskellen mellem ”Peter bankede Poul”, ”Poul fik bank af Peter”), eller de (intersubjektive) omstændigheder, hvorunder en begivenhed fandt sted (som i ”Peter forlod sit hjem”, ”Peter blev tvunget til at forlade sit hjem”, ”Peter blev overtalt til at forlade sit hjem”).

Det, man i hvert fald her i landet kender under betegnelsen Kognitiv Semiotik (jf. Bundgård, Egholm & Skov 2003), udgør et systematisk forsøg på at sammentænke den morfodynamiske semiotiks ”dybdeskematiske” niveau (dvs. de betydningsformende strukturer, der både er virksomme i perceptionen og sproget) og den kognitive lingvistikks ”oplevelsesskematiske” niveau (dvs. de betydningsformende strukturer, der gør det muligt at specificere den intenderede mening sprogligt). Denne sammentænkning indebærer ikke, at der skal etableres en sømløs overgang fra det ene niveau til det andet. I praksis er der snarere tale om et komplementaritetsforhold, således forstået, at den morfodynamiske teori (navnlig i Petitots udgave) tilvejebringer en principiel teori om forholdet mellem menneskets symbolske repræsentationssystem og den naturlige verden, mens den kognitive lingvistik udarbejder begreber til beskrivelsen af, hvordan sproget i praksis udtrykker den måde, hvorpå den naturlige verden er blevet oplevet. I begge tilfælde drejer det sig om at redegøre for det begrebslige, det sprogliges udspring af det før-begrebslige, det før-sproglige. Og det sidste er slet og ret sammenfaldende med den opgave, en fænomenologisk lingvistik og en fænomenologisk semiotik stiller sig selv.

Referencer:

- Bundgård, P.F. 2003: "Indledning", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 11-56.
- 2004: "The ideal scaffolding of language: Husserl's fourth *Logical Investigation* in the light of cognitive linguistics". *Phenomenology and the Cognitive Sciences* (3): 49-80.
- Bundgård, P.F., Egholm, J., Skov, M. (red.) 2003: *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn.
- Holenstein, E. 1976: *Roman Jakobson's Approach to Language—Phenomenological Structuralism*, Bloomington & London: Indiana University Press.
- 2003: "Fænomenologisk strukturalisme og kognitiv semiotik", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 117-130.
- Husserl, E. 1901: *Logische Untersuchungen*, Tübingen: Max Niemayer Verlag (1980).
- Peirce, C.S. 1931-1958: *Collected Papers*, I-VIII, London: Thoemmes Press (1998).
- Petitot, J. 1985: *Morphogenèse du sens*, Paris: PUF.
- 1992: *Physique du sens*, Paris: Editions du CNRS.
- 1995: "Morphodynamics and Attractor Syntax: Constituency in Visual Perception and Cognitive Grammar", R.F. Port & T. v. Gelder (red.), *Mind as Motion—Explanation in the Dynamics of Cognition*, Cambridge (Massachusetts), London: MIT Press: 227-281.
- 2003a: "Form", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 131-168.
- 2003b: "Den lokalistiske hypotese, morfodynamiske modeller og kognitive teorier: bemærkninger til et notat fra 1975", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 217-250.
- 2003c: "Dynamiske modeller og kognitiv lingvistik: mod en aktiv morfologisk semantik" (sammen med René Doursat), Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 379-416.
- Stjernfelt, F. 1992: *Formens betydning*, København: Akademisk Forlag.
- 2000: "Mereology and Semiotics", *Sign System Studies* 28: 73-98.
- Talmy, L. 2000: *Toward a Cognitive Semantics*, Cambridge (Massachusetts): The MIT Press.

- 2003: "Grammatikkens forhold til kognitionen", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 294-327.
- Tesnière, L. 1959: *Eléments de syntaxe structurale*, Paris: Klincksieck.
- Thom, R. 2003a: "Saliens og prægnans", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 201-216.
- 2003b: "Semantik og lingvistik", Peer F. Bundgård *et al.* (red.), *Kognitiv Semiotik*, København: Forlaget Haase & Søn: 171-200.